

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ՇԱՐՈՒՐՅԱՆ

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑԸ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ

Բանալի բառեր – Միսաք Մեծարենց, Ռ. Քիվիլինգ, Օսկար Ուայլդ, Ջեֆրի Չոսեր, Թոմաս Լավ Փիքոք, Յուջին Ֆիլդ, թարգմանություններ, անգլո-ամերիկյան գրականություն, արձակ, պոեզիա, «Պիմի (Գապիկի մը պատմությունը)»

Այնքան ազդեցիկ է Միսաք Մեծարենցի (1886-1908) քնարերգության հմայքը, գրեթե անհաղթահարելի՝ արվեստի գայթակղիչ ուժը, որ զանց է առնվել նրա ստեղծագործության մի ուշարժան մասը՝ թարգմանական փորձը: Մինչդեռ այն կարող է լրացնել ու ամբողջացնել, Եղիշե Չարենցի բնորոշմամբ՝ «հիվանդ, հանճարեղ պատանու» գրական ժառանգությունը: Բնավ չհավակնելով հարցին տալ սպառիչ պատասխան՝ առաջին անգամ փորձենք քննել Մեծարենցի՝ անգլո-ամերիկյան գրականությունից կատարած թարգմանություններն ու փոխադրությունները:

Հայտնի է, որ արևմտահայ գրողները (Հ. Պարոնյան, Պ. Դուրյան, Գր. Չոխրապ, Դ. Վարուժան, Սիամանթո և այլք) հիմնականում հրաշալի տիրապետել են ֆրանսերենին: Բացառություն չէր նաև Մեծարենցը: Բայց, որքան զարմանալի է, նա ֆրանսերենից թարգմանել է միայն մեկ գործ, այն էլ ռուս գրող Մամին-Սիբիրյակի (1852-1912) 1906 թ. ֆրանսերեն թարգմանությամբ Փարիզի «Ռեյու դե ոկյու» հանդեսում հրատարակված «Խոստովանություն» պատմվածքը, որից կատարել է իր փոխադրությունը՝ «Չյունին տակ (Ճամբու պատմվածք)» խորագրով: Մեծարենցի՝ մեզ հասած մյուս թարգմանությունները անգլերեն բնագրերից են: Ասել է թե՛ դրանք միջնորդավորված չեն ֆրանսերենից. նա քաջահմուտ էր հատկապես անգլերենին: «Հայերենն առաջ, – գրում է կենսագիրը՝ Թորոս Ազատյանը, – կը ծանոթանա անգլիական գրականության. կը կարդա հետաքրքրական վեպեր, թատերական ու բանաստեղծական երկեր ու կը փորձե թարգմանություններ ընել»¹: Իր հերթին մեկ ուրիշ բանասեր՝ Հակոբ Սիրունին, երկրորդում է, որ Մեծարենցը «հայացումները ըրած է անգլիացի հեղինակներե, ինչպես Էմրսենն»²: Բացի այդ՝ հիշատակենք նաև արձանագրված փաստերից մեկը. «Ծաղիկ տղոց» շաբաթաթերթը, տպագրելով ամերիկացի գրող Յուջին Ֆիլդի (1850-1895)

¹ Ազատեան Թ. Մ., Միսաք Մեծարենց: (Իր կեանքը), Կ. Պոլիս, 1922, էջ 15:

² Տե՛ս Սիրունի Հ., Գիծեր Մեծարենցի կյանքեն // «Հայրենիք», 1923, թիվ 10, էջ 64:

«Հոլանդական օրոք» բանաստեղծության մեծարենցյան թարգմանությունը, հավելել է. «Երիտասարդ բանաստեղծ Միսաք Մեծարենց մանկանց *Ծաղիկն* համար անգլիերենն թարգմանած է հետևյալ սիրուն քերթվածը, զոր հաճույքով կը հրատարակենք»¹: Իսկ վերջում նշված է՝ «Հայացուց ՄԵԾԱ-ՐԵՆՑ»:

Ինչպես նկատում է արևմտահայ գրականության խորագիտակ Ալբերտ Շարուրյանը, Մեծարենցի թարգմանական ժառանգության ստույգ քանակն անհայտ է, ավելին՝ միշտ չէ, որ վավերականորեն կարելի է փաստել կատարված թարգմանությունների ընտրության շարժառիթները, սակայն կոահուսմներ կարելի է անել²: Ուստի այստեղ կներկայացնենք միայն այն թարգմանություններն ու փոխադրությունները, որոնց երկլեզու բնագրերը հասանելի են, և հնարավոր է իրականացնել համեմատական ուսումնասիրություն: Բացի այդ՝ կփորձենք հնարավորինս փաստարկել թարգմանված երկերի մեծարենցյան ընտրությունը. դրանք թե՛ արձակ են և թե՛ չափածո: Եվ ահա նպատակահարմար ենք գտել վաղամեծիկ բանաստեղծի թարգմանական արվեստին վերաբերող այս հրապարակումը տրոհել երկու մասի՝ արձակ և չափածո գործերի դիտարկումներով՝ զանց առնելով ժամանակագրական հերթագայությունը:

1. Արձակ թարգմանությունները

Միսաք Մեծարենցն ամենից առաջ հայտնի է որպես հայրենի բնաշխարհի, քնարական զգացումների անզուգական երգիչ, որը թիթեռնիկի պես կարճ, բայց զարմանալիորեն բեղուն կյանքի ընթացքում կարողացավ կերտել բնական ու խորը այնպիսի պատկերներ, որոնք ընթերցողին մի դեպքում ակամա տեղափոխում են իր ծննդավայր՝ Խարբերդ նահանգի Ակնա գավառակի Բինկյան գյուղ, և պարուրում առինքնող բնության հրաշալիքներով, մյուս դեպքում մտովի մասնակից դարձնում պոետի հոգին խռովվող զգացմունքներին: Անհատի վշտին, դրամային ու բանաստեղծի ճակատագրին նվիրված նրա երկերի քնարականությունն ինքնին ակնհայտ է և առավել քան խոսուն: Ուստի պատահական չէ, որ նման խոհուն ներաշխարհով երիտասարդին թարգմանության ասպարեզում ևս գրավել են հոգեբանական առումով տպավորիչ երկեր, որոնք նա բնագրերից թարգմանել է արևմտահայերեն և թիրախային լեզվին փոխանցել դրանց ոչ միայն ոճական գեղեցկությունը, այլև գաղափարական խորանիստ խնդիրները:

Ուշագրավ է, որ Մեծարենցը թարգմանություններ ու փոխադրություններ է կատարել մահից երկու տարի առաջ՝ 1906-1907 թթ. ընթացքում, և դրանց մի մասը տպագրվել է իր կենդանության օրոք: Ծավալային ու

¹ «Ծաղիկ տղոց», 1907, 26 մայիսի, թիվ 39-40 (պրակ 2), էջ 20:

² Տե՛ս **Շարուրյան Ալ.**, Միսաք Մեծարենց, Երևան, 1983, էջ 192:

Ժանրային առումով այդ թարգմանությունները, անշուշտ, տարբերվում են, սակայն ընտրության ընդհանրությունն ակնհայտ է. դա հոգեբանական խորությունն է ու այն յուրօրինակ մտորումները, որոնք ծագում են ընթերցողի մտքում և ստիպում վերանայելու սեփական մոտեցումները ոչ միայն գրականության, այլև ընդհանրապես կյանքի հանդեպ:

Արձակ երկերից ծավալային առումով ընդգրկուն է անգլիացի հայտնի գրող Ջոզեֆ Ռեյյարդ Քիփլինգի (1865-1936) «Բերտրան և Բիմի» պատմվածքի թարգմանությունը, որը Մեծարենցը վերնագրել է «Պիմի (Կապիկի մը պատմությունը)»: Ուշագրավ է, որ Քիփլինգը՝ ընթերցողների լայն շրջանակին ամենից առաջ հայտնի որպես «Մաուգլի» պատմվածքի հեղինակ, անգլիացի առաջին գրողն է, որը 1907 թ. գրականության ասպարեզում ունեցած իր հաջողությունների համար արժանացել է Նոբելյան մրցանակի: Նշենք նաև, որ երբ Քիփլինգն առաջին անգամ՝ 1891 թ., հիշյալ պատմվածքը տպագրել է իր “Life’s Handicap” ժողովածուում, իսկ ապա նաև “Mine Own People”-ում, այն կրել է “Bimi” («Բիմի») խորագիրը: Դժվար է կռահել՝ արդյոք Մեծարենցը տեղյակ է եղել այս փաստին. նա Քիփլինգի նախընտրած «Բերտրան և Բիմի» խորագրից հետագայում վերցրել է միայն կապիկի անունը և անգամ փակագծում հատուկ նշել, որ պատմությունը հենց այս կենդանուն է վերաբերում ոչ միայն այն պատճառով, որ «զգայուն էր կենդանիների նկատմամբ»¹, այլև, կարծում ենք, մի պարզ մոտեցմամբ, այն է՝ ցանկացել է ցույց տալ, որ կենդանիները ևս կարող են մարդկային զգացումներ ունենալ, ինչպես այս դեպքում, խանդել և անգամ նույն մարդկանց նման որոշակի զգացողություններից դրդված՝ հանցագործություն կատարել: «Մեծարենց, պատմում է դասակիցներից մեկը, առհասարակ սեր ուներ մեկ քանի կենդանիներու հանդեպ: Կը հետաքրքրվեր անոնցմով, գիտեր անոնց հետ զրադելու լեզուն: Կը սիրեր գորտը, անոր ձայնը... ջուրերու մեջ անոր առանձնահատուկ կենցաղը կուսումնասիրեր: Կը հիանար ընտանի կենդանիներեն իշուն համբերատար ոգիին վրա: Կը խենթանար մանավանդ անոր մարմնուն աչքերին ու նայվածքին... Մեծարենց կարդացած էր Բիտերտ Քիփլինկի գրությունները, ուր մեծանուն անգլիացի քերթողը իշուն գովեստը ըրած էր այնքան ինքնատիպ նկարագրություններով: Թարգմանություններ կըներ Քիփլինկեն, որ 1907-ի Նոբելյան պսակավորն էր»²:

Մեծարենցը նշյալ թարգմանությունն առաջին անգամ տպագրել է «Սուրհանդակ»-ի՝ 1906 թ. 23/5 հունվար համարում, իսկ վերջում կատարել է հետևյալ գրառումը՝ «Հայացուց Միսսպ Մեծարենց»:

Պատմվածքում օրանգուտանը՝ Բիմին, սպանում է իր տիրոջ՝ Բերտրանի կնոջը, քանի որ խանդում է նրանց սիրուն ու իրեն անտեսված զգում

¹ Տե՛ս **Շարության Ալ.**, նշվ. աշխ., էջ 193:

² Գրականության և արվեստի թանգարան, Թորոս Ազատյանի ֆոնդ, հավելված, թիվ 56:

Բերտրանի կողմից, որի հետ կապված էր գրեթե եղբայրական սիրով: Բայց ամենից հոգեցունցն այն է, որ հանցագործությունից հետո նա, այնուամենայնիվ, վերադառնում է տիրոջ մոտ՝ քաջ գիտակցելով իր արարքի անդադնալիությունն ու գուցե նաև սպասվող պատիժը: Ցանկացած կենդանի, սակայն, անասելի հավատարիմ է իրեն խնամողի հանդեպ, ուստի և պատրաստ է անգամ կյանքի գնով շարունակել իր հավատարմությունը:

«Պիմի (Կապիկի մը պատմությունը)»-ը բավական հոգեհարազատ թարգմանությունն է: Բնագրային տարբերակը գրված է նավագներին հատուկ խոսվածքով. պատումը վարողը Բերտրանի ընկերն է, որը ևս նավաստի էր, և թարգմանիչը հավատարիմ է մնացել այդ առանձնահատկությանը:

Գնահատելի է նաև Մեծարենցի վերաբերմունքը թարգմանության ընթացքում անգլերենին բնորոշ դերանունների փոխանցման հարցում. նա հմտորեն գործածում է «կապիկ», «օրանկության» և «կենդանի» բառերը՝ նկատի ունենալով կապիկին, քանի որ հայերենում դերանունների միջոցով, բացառությամբ Մ. Պեշկևաշյանի, Պ. Դուրյանի և արևմտահայ մի քանի ուրիշ գրագետների (*նա // նե*), անհնար է կատարել սեռային տարբերակում. դրանց քերականական արտահայտությունը պարզապես չկա բայի խոնարհման համակարգում:

Թարգմանությունը կատարելիս Մեծարենցն այնուհետև միտումնավոր բաց է թողել որոշակի բառեր կամ մի մասը փոխարինել է սեփական տարբերակով: Ձորօրինակ բնագրում՝ պատմվածքի հենց առաջին տողերում, Քիփլինգը Բերտրանի պատմությունը վերապատմող նավաստու մասին (նա, ի դեպ, գլխավոր կերպարն է, և ինքն է մանրամասն ներկայացնում ամբողջ իրադարձությունը) նշում է, որ վերջինս «հաղթանդամ գերմանացի» է (*big-beamed German*)¹, իսկ Մեծարենցը տալիս է միայն անունը՝ Հանս Պոպյոման, և բնավ չի անդրադառնում ազգությանը, քանի որ նրան հետաքրքրում է այս կերպարը զուտ որպես պատմությունը վերապատմող անձ:

Ուշագրավ է նաև, որ թարգմանության մեջ Մեծարենցը կատարել է որոշակի մեղմացումներ. այսպես՝ օրանգուտաններին բռնող նավաստիների մասին Քիփլինգն օգտագործում է “a Lascar”² արտահայտությունը, որն անգլերենում նշանակում է «տղա» (*guy*) կամ «սրիկա», իսկ Մեծարենցն այն թարգմանել է սոսկ իբրև «նավաստի մը»³, հավանաբար ուշադրություն դարձնելով միայն կապիկներին որսալու հանգամանքին: Բացի այդ՝ եթե անգլերենում նման բառի գործածումը պարզապես ընդգծում է կենդանիներին որսալու հանգամանքի անմարդկային բնույթը, հայերենում «սրիկա» բառն ունի բոլորովին այլ ենթաշերտ: Նույն մոտեցումը նկատելի է նաև մեկ

¹ St’u **Kipling R.**, “Life’s Handicap-Bertran and Bimi”, exported from Wikisource on May 12, 2021, p. 2;

² St’u նույն տեղում:

³ St’u **Մեծարենց Մ.**, Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1981, էջ 303:

այլ պարագայում. Եթե Քիփլինգը դեպքը վերապատմող նավաստու՝ Բրայթմանին պատկանող օրանգուտանին (վերջինիս ներկայությունն էլ հենց հիմք է դառնում այս պատմության երևան գալուն) անվանում է “caged devil” («վանդակում փակված սատանա»)¹, ապա Մեծաբենցը թարգմանել է պարզապես «կենդանի»² ցանկանալով ներկայացնել նրան միայն որպես մեկը կապիկիների դասից, այլ ոչ թե ընդգծել այս տեսակի գազանային բնույթը: Մեղմացման բավական ուշագրավ օրինակ է նաև հետևյալ դրվագի թարգմանությունը. Բերտրանի ընկերը հորդորում է նրան սպանել կապիկին, քանի որ հստակ զգում է նրանից եկող վտանգը, սակայն, այդ «խորհրդին» ի պատասխան, Բերտրանն ասում է. “Shall a child **stab** his father?”³ («Երեխան հորը **կդաշունահարի**»), որը մեծաբենցյան թարգմանությամբ հնչում է հետևյալ կերպ. «Չավակ մը իր հայրը **կը վշտացնե**»⁴: Ակնհայտ է, որ «**դաշունահարել**» բառը փոխարինված է «**վշտացնել**» տարբերակով, քանի որ Մեծաբենցի նուրբ հոգին դժվար թե ընդուներ ծնողին մարմնական վնասվածք հասցնելու գաղափարն անգամ:

Նկատելի է, որ, մեղմացումներին զուգընթաց, Մեծաբենցը երբեմն կատարել է հավելումներ, որոնք առավել շեշտադրում են կատարված իրադարձության լրջությունը: Այսպես՝ պատմվածքի վերջնամասում, երբ սպանություն կատարած Բիմին կրկին սեղան է նստում իր տիրոջ հետ ու գինի ըմպում, Քիփլինգը նրա ձեռքերի նկարագրության ժամանակ գրում է. “Und the hair on his hands was black and thick mit-mit **what had dried on der hands**”⁵ («Եվ նրա ձեռքերի մազերը սև էին ու կոշտացած նրանից, ինչը որ չորացել էր նրա ձեռքերին»), իսկ թարգմանության մեջ Մեծաբենցը նշում է. «Ձեռքի մազը **արյունեն** բոլորովին սևացած ու թանձրացած էր»⁶: Ինչպես պարզ երևում է, հայերեն տարբերակում երկու նախադասությունները միացված են, իսկ «**արյուն**» բառի հավելադրումը հստակ ցույց է տալիս կատարված ոճրագործության ամբողջ ծանրությունը և շեշտադրում է այն:

Նման հատուկ ընդգծման նպատակ է հետապնդում նաև թարգմանչի կողմից «անխռով»⁷ բառի հավելումը, երբ պատմվածքում ներկայացվում է, թե ինչպես է օրանգուտանը ծառայում տիրոջը՝ բերելով նրա հողաթափերը: Այդ մեկ բառի ավելացումով հայ հեղինակը ընթերցողին է փոխանցում կապիկի նրբին ու հաշվարկված խորամանկությունը, որով նա բթացնում է տիրոջ զգուշավորությունն ու ի կատար ածում սպանության, իր տեսա-

¹ Տե՛ս **Kipling R.**, նշվ. աշխ., էջ 2:

² Տե՛ս **Մեծաբենց Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 303:

³ **Kipling R.**, նշվ. աշխ., էջ 7:

⁴ **Մեծաբենց Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 307:

⁵ **Kipling R.**, նշվ. աշխ., էջ 9:

⁶ **Մեծաբենց Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 308:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 307:

կետից՝ վրեժխնդրության ծրագիրը:

Ուշարժան է նաև «Բերտրան և Բիմի» պատմվածքում մշտապես կրկնվող մի արտահայտության թարգմանությունը. օրանգուտանի մասին խոսելիս Քիփլինգը հաճախ է գործածում “You haf too much Ego in your Cosmos”¹ արտահայտությունը, որը Մեծարենցը համարժեքաբար թարգմանել է «Քու Տիեզերքիդ մեջ խի սո շատ Ես ունիս»²: Սա, անշուշտ, հոգեհարազատ ու ճշգրիտ թարգմանություն է, սակայն մեկ այլ տեղ նույն նախադասությունը նա թարգմանում է «չափազանց եսասեր են անոնք»³ տարբերակով՝ ցանկանալով հատուկ շեշտադրել օրանգուտանի եսակենտրոն բնույթը: Ավելին՝ հենց այս նույն նպատակով Մեծարենցը կատարում է մեկ այլ ինքնօրինակ թարգմանություն. եթե բնագրում օրանգուտանների առնչությամբ նավաստին հայտարարում է՝ “I would sooner collect red devils than little monkeys” («Ես ավելի շուտ կարմիր սատանաներ կհավաքեի, քան փոքրիկ կապիկներ»), ապա հայերեն տարբերակում այս նախադասությունը հնչում է որպես օրանգուտանների բացառիկ վտանգավորության շեշտադրում. «Քիչ մնաց, որ կյանքս վրա տայի այդ կապիկները բռնել ուզելով»⁴:

Հետաքրքրական է նաև անգլերեն “dry man/s”⁵ արտահայտության թարգմանությունը, որը համարժեք իմաստով նշանակում է «ցնցոտիապատ տղամարդ». այսպես է քիփլինգյան հերոսը դիմում իր ընկերոջը՝ Բրայթմանին, և օրանգուտանին՝ Բիմիին, երբ նրանց հրավիրում է միասին խմելու: Սակայն Մեծարենցը նախընտրել է այն թարգմանել որպես «մարդուկս»⁶, շեշտադրելով կապիկի՝ իր տիրոջ կողմից որպես ընկեր, ինչպես նաև մարդկային արարած ընկալվելու հանգամանքը:

«Բերտրան և Բիմի» պատմվածքի մեծարենցյան թարգմանության առիթով ներկայացնենք նաև այն մի քանի բացթողումների հայերեն տարբերակները, որոնք արևմտահայ բանաստեղծը, գուցե անկարևոր համարելով, բնավ չի թարգմանել: Խոսքը վերաբերում է առանձին նախադասություններին, այլ ոչ թե զանց առնված բառերին.

1. that the pace of the ship might give us⁷ – որը կարող էր մեզ տալ նավի ընթացքը (խոսքն այստեղ վերաբերում է քամուն).

2. and the jarring of the ash-lift, as it was tipped into the sea, hurt the procession of hushed noise⁸ – իսկ մոխրամանից ծովի մեջ թափվող մոխրի ձայնը խաթարեց հանդարտ աղմուկը (խոսքն այստեղ նավի շարժիչի մասին է).

¹ Kipling R., նշվ. աշխ., էջ 2:

² Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 303:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 304:

⁴ Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 305:

⁵ Տե՛ս Kipling R., նշվ. աշխ., էջ 8:

⁶ Տե՛ս Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 307:

⁷ Kipling R., նշվ. աշխ., էջ 3:

⁸ Նույն տեղում:

3. which is midway arrested in defelopment¹ – որոնց զարգացումը կանգ է առել կես ճանապարհին (խոսքը վերաբերում է օրանգուտանների հոգուն)։

4. He sold them for tripang – *bêche-de-mer*² – նա դրանք որպես տրեպանգ էր վաճառում – ծովային վարունգներ (խոսքը վերաբերում է Բերտրանին, երբ նա կապիկների որսով էր զբաղվում)։

5. I would not say, pecause it was not me dot was going to be married³ – Ես չեի ասի, որովհետև ես չեի ամուսնացողը (Բերտրանն ամուսնությունից առաջ հարցնում է ընկերոջ կարծիքն իր ընտրության մասին)։

6. Haf you got a new light for my cigar⁴ – Միգարս նորից կվառե՞ս (իրենց գրույցի ընթացքում Բրայթմանն այս խնդրանքով է դիմում հեղինակին)։

7. skippin’ alone on der beach⁵ – միայնակ ցատկոտում էր լողափում (խոսքը Բիմիի մասին է, երբ Բերթրանն արդեն ամուսնացել էր)։

8. pecause you do not talk to him?⁶ – որովհետև դու չես խոսում նրա հետ (դարձյալ օրանգուտանի մասին է, որի վտանգավորությունն արդեն նկատելի է Բերթրանի ընկերոջ համար)։

Մեծարենցյան արձակ հաջորդ թարգմանությունը պատկանում է իռլանդացի գրող Օսկար Ուայլդի (1854-1900) գրչին։ Երիտասարդ գրագետը թարգմանել է նրա երկու պատմվածքները՝ “The House of Judgement” («Դատաստանատունը») և “The Teacher of Wisdom” («Իմաստություն սորվեցնողը»), քանի որ դրանք աչքի են ընկնում մարդկային էության և Աստծո հանդեպ վերջինիս վերաբերմունքի մասին խոր մտորումներով։ Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Ալ. Շարուրյանը, այս երկերը «Մեծարենցին կարող էին գրավել այլաբանական-սիմվոլիկ իմաստով, փիլիսոփայական խոհով»⁷։

Վերոնշյալ երկու պատմվածքները ներգրավված են Օսկար Ուայլդի «Արձակ բանաստեղծություններ» (Poems in Prose) ժողովածուում. դրանք առաջին անգամ տպագրվել են 1894 թ. իր ժամանակին հայտնի “The Fortnightly Review” ամսագրում։ Ավելի վաղ՝ 1893 թ., այս երկու պատմվածքները հայտնվել էին նաև Օքսֆորդի շրջանավարտների համար նախատեսված “The Spirit Lamp” ամսագրում։ Իսկ մեծարենցյան այս թարգմանություններն առաջին անգամ լույս են ընծայվել տարաբախտ բանաստեղծի մահից մեկ տարի անց՝ 1909 թ. «Մեծարենցի անտիպ ձեռագիրներեն» ընդհանուր խորագրով՝ «Ազդակ»-ի թիվ 18 և 29 համարներում, իսկ վերջում նշված է՝ «Հայացուց *Միսաք Մեծարենց*»։

¹ Kipling R., նշվ. աշխ., էջ 4։

² Նույն տեղում, էջ 5։

³ Նույն տեղում, էջ 6։

⁴ Նույն տեղում։

⁵ Նույն տեղում, էջ 7։

⁶ Նույն տեղում։

⁷ Շարուրյան Ալ., նշվ. աշխ., էջ 193։

«Դորիան Գրեյի դիմանկարը» գեղագիտական հանրաճանաչ վեպի հեղինակն այս երկու պատմվածքներում քննում է քրիստոնեական հավատի խնդիրը: Նշելի է, որ դրանք, ի թիվս այլ նմանատիպ պատմվածքների, որոնք գետեղված են նույն ժողովածուում, գաղափարական առումով միանշանակ լրացնում են մեկը մյուսին և միմյանց տրամաբանական շարունակությունն են: Գուցեն թոքախտով տառապող Մեծարենցն այս երկերին է անդրադարձել, քանի որ անխուսափելի մահվանն ընդառաջ գնալով՝ նրան հուզել է Աստծո և մարդու, ինչպես նաև հավատի առեղծվածը:

Այսպես «Դատաստանատուն» պատմվածքում Աստված բացում է մարդու Կյանքի գիրքը և ներկայացնում այն բոլոր մեղանշումները, որոնք մարդը միանշանակ ընդունում է: Ուստի Աստված մարդուն դատապարտում և ցանկանում է դժոխք ուղարկել: Դրան ի պատասխան՝ մարդն ասում է, թե այնտեղ արդեն եղել է: Ասել է թե՛ մարդկային կյանքն ինքնին դժոխք է: Իսկ երբ Աստված որոշում է մարդուն դրախտ ուղարկել, այս անգամ ևս մարդը պատասխանում է, որ ինքը նույնիսկ չի կարող պատկերացնել, թե ինչ է դրախտը: Աստծուն այլ բան չի մնում անել, քան լռել: Այն է՝ կարելի է հանգել այն հետևության, որ դրախտը Աստծո սոսկ մտապատկերում է, այդ իսկ պատճառով ինքն անկարող է մարդուն ապացուցել դրա գոյությունը:

Նկատենք, որ Մեծարենցն այս անգամ կատարել է լիովին հոգեհարազատ թարգմանություն, իսկ մեկ-երկու դեպքում պարզապես փոխել է նախադասությունների տեղը կամ անգամ բառը. այսպես, օրինակ, այն պահին, երբ Աստված բացում է մարդու Կյանքի գիրքն ու թվարկում նրա բազում մեղքերը, անդրադառնում է նաև բորոտների՝ Աստծուն գովաբանելու փաստին, և այդ հատվածում Ուայլդը գրում է. “My lapers who lived in the marshes and **were at peace** and praised Me...”¹: **Were at peace** հայերեն թարգմանվում է որպես *խաղաղ լինել*: Այսինքն՝ բնագրի հեղինակը նկատի ունի, որ բորոտների կյանքը խաղաղ էր ընթանում ճահճուտներում, իսկ Մեծարենցը կատարել է մի փոքրիկ շրջադասություն, ինչպես նաև հավելում, որը հանգեցրել է իմաստային կարևոր փոփոխության. «**Ու պողոտաներուն վրա ետևեն ինկար** Իմ բորոտներու՝ որ ճահիճներու մեջ կ’ապրեին և որոնք **հանգստավետ**՝ զիս կը գովեին»²: Ավելացման նպատակը, հավանաբար, մարդկային զազիր գործերի ուժգնացման գաղափարն է, իսկ ինչ վերաբերում է «**հանգստավետ**» բառի դիրքի փոփոխությանը, ապա ակնհայտ է, որ թարգմանիչն ընդգծում է Աստծուն պաշտելու գաղափարը. գուցե այդ պաշտամունքն իրոք ք հանգստացնում է մարդկային հոգին:

Թեմատիկ առումով ուշագրավ է «Իմաստություն սորվեցնողը» պատմվածքի թարգմանությունը, որը պատմում է, թե ինչպես քրիստոնեական

¹ <https://archive.org/details/poemsfairytaleso00wild/page/204/mode/1up?view=theater>, p. 204.

² Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 314:

հավատի մի հետևորդ մշտապես հազարավոր մարդկանց քարոզում է իր դավանանքը, սակայն հոգեկան բավարարվածություն չի գտնում: Շուտով հենց իր հոգին խորհուրդ է տալիս մարդկանց առաջ չբացահայտել Աստծո վերաբերյալ ունեցած սեփական գիտելիքները, քանի որ դա այդպեղ պնասում է հենց իրեն: Այս ամենից հետո քարոզիչը որոշում է փակվել քարանձավում, սակայն մոտակայքով անցնող երիտասարդ ավագակը գրավում է նրա ուշադրությունը, քանի որ ամեն օր վերադառնում էր մեծ ավարով. պարզ է, որ այդ ավարը նշանակում էր որևէ մարդկային կյանքի ավարտ: Ուստի, երբ ավագակը հարցնում է ճգնավորին, թե ինչու է նա շամփրող հայացքով մշտապես ուղեկցում իրեն, վերջինս բացատրում է, որ դա խղճահարության հայացքն է, և հավելում, որ իր ունեցած գանձը գերազանցում է ավագակի ձեռք բերած ամբողջ ավարին: Հավելենք, որ ճգնավորը չի ցանկանում բաժանվել իր գանձից անգամ սեփական կյանքին սպառնացող վտանգի դեպքում, բայց երբ ավագակը հայտարարում է, որ սեփական հնարքներով ձեռք բերած ավարը նա կօգտագործի քաղաքում իրեն սպասող զենի կյանքի համար, ճգնավորը որոշում է կանխել նման աղետն ու համաձայնում է ուղեկցել նրան՝ ասելով ամբողջ ճշմարտությունը: Աստծո մասին իր գիտելիքներն ավագակին փոխանցելուց հետո նա չքանում է, բայց հայտնվում է Աստծո առաջ, որը նրան հավաստիացնում է, որ այժմ նա կճանաչի աստվածային կատարյալ սերը. այն է՝ Աստծո կատարյալ սիրուն կարելի է արժանանալ միայն հանդերձյալ կյանքում:

Այս պատմվածքի թարգմանությունը ևս աչքի է ընկնում բացարձակ համարժեքությամբ, միայն մեկ-երկու տեղում նկատելի են բացթողումներ: Այսպես՝ ուշագրավ է, որ քարոզչի դեգերումները պատկերելիս, երբ նա անցնում է քաղաքից քաղաք, Ուայլդը նշում է, թե ինչպես նա հասնում է տասնմեկերորդ քաղաքին՝ “which was a city of Armenia”¹ – «որը Հայաստան կոչվող քաղաքն էր»: Զարմանալի չէ, սակայն, որ Մեծարենցը բնավ չի թարգմանել այս հատվածը և Հայաստանի մասին չի հիշատակել. նախ՝ 1896 թվականից մինչև 1908 թ. թուրքական գրաքննության դիվային օրենքներով գրավոր խոսքում արգելված էին «ազգ», «ազատություն», «բռնապետություն», «հեղափոխություն», «հայրենիք», «ազատություն» և բազմաթիվ այլ, այդ թվում՝ «Հայաստան» բառերը, և հետո՝ գուցե երիտասարդ հեղինակը բնավ չի ցանկացել ազգայնացնել հավատը. չէ՞ որ մեծ ցանկության դեպքում նա ի վերջո, ինչպես արևմտահայ որոշ գրողներ, կարող էր «Հայաստան»-ը փոխարինել «բնավայր» գաղտնի կոդով: Ի դեպ, Ուայլդը ևս «Հայաստան» բառը հիշատակում է իբրև քրիստոնեությունը խորհրդանշող վայր և բնավ ոչ որպես որոշակի ազգ ներկայացնող «քաղաք»:

Մյուս բացթողումը հետևյալն է. “Neither now, nor at any time, will I talk to

¹ <https://archive.org/details/poemsfairytales00wild/page/208/mode/1up?view=theater>, p. 208.

you about God»¹ («Ո՛չ հիմա, ո՛չ որևէ այլ պահի ես չեմ խոսի ձեզ հետ Աստծո մասին»): Կարծում ենք, որ այս բացթողումը ևս կատարված է հատուկ դիտավորությամբ, քանի որ Մեծարենցի կարծիքով Աստծո մասին չեն խոսում, այլ միայն հավատում են նրան: Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ մահվան աչքերին նայող «հիվանդ պատանին» այս թարգմանություններով բացահայտում է իրեն կեղեքող ներքին ցավը, որը գուցե մասամբ մեղմանում էր հավատով առ Աստված:

2. Անգլո-ամերիկյան պոեզիայի թարգմանությունները

Ուշարժան են Միսաք Մեծարենցի նաև չափածո թարգմանությունները: Դրանցից առաջինը անգլիական պոեզիայի հայր, նշանավոր «Քենթրբերյան պատմվածքներ» չափածո երկի հեղինակ Ջեֆրի Չոսերի (1343-1400) ստեղծագործական կյանքի վերջին շրջանում գրված երկերից մեկի թարգմանությունն է՝ փոխադրության տարրերով: Հայտնի չէ՝ երբ է ստեղծվել այդ բանաստեղծությունը. գիտնականներն այն վերագրում են Անգլիայի ազգային առաջին պոետի ստեղծագործական կյանքի ուշ շրջանին, որին բնորոշ են սիրային կարճ բանաստեղծությունները:

Մեծարենցի ուշադրությանն արժանացած այդ գործը միջին անգլերենով գրված «Merciless Beaute: A Triple Roundel» («Անգութ գեղեցկուհի. եռակի ռոնդել») բանաստեղծությունն է: Թարգմանիչը զանց է առել դրա ամբողջական վերնագիրը և պարզապես անվանել «Եռանգ»: Ի դեպ, այն Մեծարենցի չափածո առաջին թարգմանությունն է, որին կցված է ուրույն մեկնություն: «Ճիռֆրի Չոսերի հետևյալ եռանգը (rondeau),– նկատում է թարգմանիչը,– ինձի կը հիշեցնե գրեթե իրեն ժամանակակից մեր սիրերգակներուն բանաստեղծությունները՝ սիրային զգացումի միևնույն կրակովը վառված»²: Նա այնուհետև հակիրճ տեղեկություն է հաղորդում օտար հեղինակի մասին, հիշատակում «Քենթրբերյան պատմվածքները»՝ այն համեմատելով Ջովանի Բոկաչչոյի «Դեկամերոն»ի հետ, և նախապատվությունը տալիս առաջինին. «Չոսեր տիրապետած է իր անունովը կոչված ամբողջ գրական շրջանի մը, որ անգլիական գրականության երկրորդ շրջանն է. իր արժանիքը կը կայանա մասնավորապես իրապաշտ վիպագրի իր տաղանդին մեջ, որ ծնունդ տված է «Canterbury Tales» հեքեաթունակ պատմվածքներու կիսավարտ շարքի մը, **Պոգաչիոյի** *Տասնօրյակին* նմանող, սակայն ամեն տեսակետով անկե գերազանց»³:

Մեծարենցյան այս թարգմանությունն առաջին անգամ տպագրվել է «Մասիս»-ում՝ «Օտար էջեր» ընդհանուր վերնագրի տակ: Այն ստորագրված է

¹ <https://archive.org/details/poemsfairytaleso00wild/page/208/mode/1up?view=theater>, p. 208.

² Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 293:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

եղել Շախասպ Օրաճան անունով¹:

Ինչպես հայտնի է, ռոնդելը ֆրանսիական բանաստեղծության տեսակ է, որն ունի 13 տող և աչքի է ընկնում ռեֆրեններով, երբ առաջին տան առաջին երկու տողերն ամբողջությամբ կրկնվում են երկրորդ և երրորդ տների վերջում: Բայց Չոսերի 13-տողանի ռոնդելը Մեծարենցը փոխադրելիս կրճատել է՝ ստեղծելով տողերի կրկնության իր տարբերակը. իբրև ռեֆրեն կրկնվում է ոչ թե երկու կամ երեք տող, ինչպես բնագրում, այլ ընդամենը մեկ տող: Այս փոփոխության արդյունքում Մեծարենցի թարգմանությունը դարձել է 10-տողանի.

Երկու աչքերդ պիտի սպաննեն զիս մեկեն,
Իրենց գեղին ա՛լ չեմ կրնար դիմանալ,
Սլաքն անոնց անցավ սրտիս իմ մեջեն:

Բառերըդ լոկ շուտով պիտի դարմանեն
Վերքը սրտիս, մինչ նոր է դեռ անիկա՝
Երկու աչքերդ պիտի սպաննեն զիս մեկեն,

Հավատարիմ ըզքեզ ես միշտ կը կարծեմ,
Ըլլաս կյանքիս կամ մահվանս տիրուհին.
Քանզի մահես վերջն ալ սերըդ պիտ՝ լսեմ.
Երկու աչքերդ պիտի սպաննեն զիս մեկեն²:

Մեծարենցյան «Եռանգ»-ը, այսպիսով, կարող ենք դիտարկել որպես ազատ փոխադրություն: Սակայն սա բնավ մեղանչում չէ բնագրի դեմ, քանի որ փոխադրությունը ևս թարգմանության մի տեսակ է, որն ի հայտ է գալիս, երբ առկա է մշակութաբանական տարբերություն: Ավելին՝ փոխադրությունն ինքնին «ազատ» թարգմանություն է: Ինչպես նշում է թարգմանության անգլիացի հայտնի տեսաբան Փիթեր Նյումարքը (1916-2011), փոխադրությունը «գիտակցված համարժեքություն է» և «մշակութային համարժեքության գործընթաց»³:

Մեծարենցի՝ չոսերյան թարգմանության մեջ առաջին տունն առավել հոգեհարազատ է, մինչդեռ երկրորդ տան մեջ արդեն նկատելի են որոշակի շեղումներ. բնագրում երկրորդ տան ավարտին անգլիացի բանաստեղծը գրում է. “I may the beautee of hem not susteen”⁴ («Ես կարող է չդիմանամ նրանց գեղեցկությանը»), իսկ Մեծարենցն այն ընդհանրապես չի թարգմանել՝ համոզված լինելով, որ նախորդ տողի պատկերը բավարար է, և ավարտում է այսպես. «Երկու աչքերդ պիտի սպաննեն զիս մեկեն»⁵, որը բացարձակապես

¹ Տե՛ս «Մասիս», 1905, 7 մայիսի, թիվ 11, էջ 171:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս Newmark P., A Textbook of Translation, New York, 1988, p. 95:

⁴ <https://allpoetry.com/Rondel-of-Merciless-Beauty>.

⁵ Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 293:

հոգեհարազատ թարգմանություն է: Արդեն երրորդ տան մեջ նկատելի է, որ Մեծարենցը ոչ միայն փոխադրությամբ է ներկայացնում երրորդ տողը, այլև բացարձակապես անտեսում է վերջին երկու տողերը, որոնք երկրորդ և առաջին տան վերջին տողերի կրկնությունն են, ինչը հատուկ է ռոնդելին: Այսպես՝ Չոսերի բանաստեղծության մեջ կարդում ենք. “For with my deeth the **trouthe** shal be **sene**”¹, որը Մեծարենցի թարգմանությամբ հնչում է «Քանզի մահես վերջն ալ **սերըդ** պիտ՝ **լսեմ**»² տարբերակով: Ինչպես տեսնում ենք, “**trouthe**”, որ թարգմանաբար նշանակում է «**ճշմարտություն**» և “**sene**”, այն է՝ «**տեսնել**» բառերի իմաստները փոխված են, ուստի Չոսերի այս տողը իրականում պետք է լիներ. «Իմ մահով ճշմարտությունը տեսանելի կլինի»: Կարծում ենք՝ Մեծարենցն այս փոփոխությունն արել է՝ շեշտադրելու համար սիրո զգացմունքը: Մինչդեռ վերջին երկու տողերի՝ “I may the beautee of hem not susteen” և “So wounderh it throughout my herte kene”, այն է՝ ռեֆրենները Մեծարենցը չի կրկնել, որպեսզի թարգմանությունն առավել հոգեհարազատ լինի հայկական պոեզիային բնորոշ ոճին: Նկատենք, որ այդ տողերն իրենց համապատասխան տեղերում բանաստեղծը թարգմանել է և անտեսել սուկ կրկնությունը:

Մեկ ուշագրավ փաստ ևս. Ջեֆրի Չոսերը գրել է նույն թեմայով երեք ռոնդելներ, իսկ Մեծարենցը թարգմանել է միայն մեկը՝ հավանաբար հարկ չհամարելով նույն թեմային անդրադարձը:

Շամանակագրական առումով մյուս բանաստեղծությունը, որն արժանացել է Մեծարենցի ուշադրությանը, անգլիացի գրող Թոմաս Լավ Փիքոքի (1785-1866) “The Grave of Love” («Սիրո գերեզմանը») բանաստեղծությունն է, որի ընտրությունը, անտարակույս, համահունչ է «մահվան սրբափուկ» («Մթնշաղներ») զգացող պատանու թախճոտ ու հուսահատ բնույթին: Ուշագրավ է, որ Փիքոքը, որը, ի դեպ, անգլիացի մեծագույն ռոմանտիկ գրողներից մեկի՝ Պերսի Բիշի Շելլիի մտերմագույն ընկերն էր, այս բանաստեղծությունը գրել է, ամենայն հավանականությամբ, մոտավորապես 1807 թ.: Այս մասին է վկայում նրա թոռնուհին՝ Էդիթ Նիքոլսը³, որը մանրամասն ներկայացնում է քերթվածքի ստեղծման պատմությունը: Այն ունի վավերական հիմք. պարզվում է, որ Փիքոքը նկատի է ունեցել Ֆեննի Ֆայքներ անունով մի աղջկա, որը եղել է 21-ամյա բանաստեղծի նշանածը: Սակայն մի քանի ամիս անց այս սիրավեպում հայտնվում է մի երրորդը, և 18-ամյա աղջիկը, իրեն անտեսված զգալով, հեռանում է և ամուսնանում մեկ ուրիշի հետ: Փիքոքի թոռնուհին լույս է սփռում նաև բանաստեղծության խորագրի վրա՝ նշելով, որ այն «Սիրո գերեզման» վերնագրով լույս է ընծայել անգլիացի գրող Արթուր Բվիլլեր Քաուչը (1863-1944), երբ այս բանաստեղծությունը 1919 թ.

¹ <https://allpoetry.com/Rondel-of-Merciless-Beauty>.

² Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 293:

³ St u <https://bidoonism.com/tag/thomas-love-peacock/>:

հրատարակում է “The Oxford Book of English Verse” խորագրով ծաղկաքաղ ժողովածուում: Բնագիր տարբերակը հայտնաբերվել է Փիքոքի մահից հետ, և ի սկզբանե այն որևէ վերնագիր չի ունեցել:

Մեծարենցյան թարգմանությունն առաջին անգամ լույս է տեսել 1907 թ. «Մասիս»-ում՝ ապրիլի 21-ի թիվ 22-ում, և կրում է «Միրո թաղումը» խորագիրը: Անմիջապես նշենք, որ թարգմանված և բնագիր տարբերակները բավական համարժեք են, չնայած կան որոշակի բառային բացթողումներ և անգամ իմաստային առումով տարբերվող թարգմանություններ: Այսպես՝ հենց խորագրում “grave” – «գերեզման» բառը փոխարինված է «թաղում» տարբերակով, որը, անշուշտ, զգացմունքային առումով շեշտադրում է բանաստեղծության տխուր իմաստը: Ուշագրավ է նաև, որ հենց առաջին քառատողի երկրորդ տողում հանդիպում ենք մեծարենցյան «մանկական գերեզմանի պես»¹ թարգմանությանը, մինչդեռ իրական տարբերակում այն հնչում է որպես “What well might seem an **elfin’s** grave”²: Ակնհայտ է, որ թարգմանիչը «էֆի գերեզման» բնագրային տարբերակը փոխարինել է «մանկական» բառով՝ ցանկանալով ընդգծել սիրո նորաբողբոջ էությունը, այլ ոչ թե այդ զգացմանը հաղորդել ինչ-որ հեքիաթային երանգ: Ապա նույն քառատողի վերջին տողում նկատելի է անգլերեն տարբերակի “**false** love”³ «կեղծ սեր» բառակապակցության մեջ «կեղծ» բառի բացթողումը: Մեծարենցի նման սիրո զգացմունքը մեծապես գնահատող պոետի համար գուցե անընդունելի էր այդպիսի մակդիրի գործածումը, և նա միտումնավոր է այն անտեսել: Երկրորդ քառատողի առաջին տողում Փիքոքը, անդրադառնալով հողում թաղված սիրո նկարագրությանը, օգտագործում է “**sod**”⁴ մակդիրը, որը թարգմանաբար նշանակում է «կարծր»: Մեծարենցն այն դարձրել է «գորշ»⁵՝ հավանաբար նպատակ ունենալով խտացնել բանաստեղծության մռայլ տրամադրությունը:

Մեկ ուրիշ դիտարկում ևս, որը վերաբերում է վերջին տողերին: Բնագրային տարբերակում հանդիպում ենք հետևյալ նկարագրությանը. “But years shall see the cypress spread, /immutable as my **regret**”⁶: Հայերեն այն թարգմանված է այսպես. «Մակայն՝ իմ **ցավիս** նման անսասան/Նոճին՝ տարինե՛րն են հանդիսատես»⁷: Ակնհայտ է, որ Մեծարենցը կատարել է իմաստային որոշակի փոփոխություն՝ ցանկանալով խորացնել և ընթերցողին փոխանցել անավարտ սիրո տխուր պատմությունը: Եթե համեմատենք բնագրի հետ, ապա հայերեն թարգմանությունը կհնչի այսպես. «Բայց տարիներն

¹ Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 309:

² <https://internetpoem.com/thomas-love-peacock/the-grave-of-love-poem/>

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 309:

⁶ <https://internetpoem.com/thomas-love-peacock/the-grave-of-love-poem/>

⁷ Մեծարենց Մ., նշվ. աշխ., էջ 309:

ականատես կլինեն նոճու/**Ձղջումիս** պես անսասան աճին»: Մեծարենցը ոչ միայն կատարել է որոշակի շրջադասություն, այլև «**զղջում**»-ը փոխարինել է «**ցավ**» բառով՝ նպատակ ունենալով ընդգծել, որ սիրո հարցում զղջումն իբրև զգացմունք չի կարող տեղ գտնել. անկատար սերը սոսկ ցավ է ծնում:

Այսպիսով՝ «Սիրո թաղումը» բանաստեղծությունը լիովին արտահայտում է Մեծարենցի հուսահատ հոգեվիճակն ու մոայլ տրամադրությունը, և միգուցե ինքը ևս ունեցել է ինչ-որ անավարտ սեր:

Իսկ այժմ, անդրադառնալով Մեծարենցի՝ անգլերենից կատարված վերջին երկու բանաստեղծությունների վերլուծությանը, հղում կատարենք Ալ. Շարուբյանի կատարած դիտարկումներին, որոնք լույս են սփռում և լիովին պարզաբանում ամերիկացի մանկագիր Յուջին Ֆիլդի (1850-1895) «Հոլանտական օրոր» և «Փոքրիկ կապույտ տղան» վերնագրերով ստեղծագործությունների ընտրության հիմնախնդիրը: «Երբ Մեծարենցը գծովեց Ե. Արմենի հետ և հեռացավ «Մասիսից»,– նկատում է գրականագետը,– նրա համար տպագրվելու հնարավորությունները նվազեցին: Այդ պատճառով էլ «հարմարվեց» օրվա հանդեսների պահանջներին, թերևս նաև գրեց նրանց «պատվերով»¹: Ավելացնենք, որ «Հոլանտական օրորը» առաջին անգամ տպագրվել է «Ծաղիկ տղոց»-ում, վերջում դարձյալ նշված է՝ «Հայացուց Մեծարենց»², իսկ «Փոքրիկ կապույտ տղան» բանաստեղծությունն առաջին անգամ տպագրվել է նույն հանդեսում և կրում է նույն ստորագրությունը³:

Ինչ վերաբերում է այս բանաստեղծությունների բնագրային տարբերակներին, ապա հայտնի է, որ Յուջին Ֆիլդը «Հոլանտական օրոր»-ը հրատարակել է 1889 թ. մարտի 9-ին: Այս երևակայական օրորոցայինը կրում է նաև “Wynken, Blynken, and Nod” խորագիրը, որը պայմանավորված է անգլերեն wink, blink և nod բառերով. առաջին երկուսը թարգմանաբար նշանակում են «աչքերը թարթել», իսկ մյուսը՝ «գլխով անել», և ակնհայտորեն վերաբերում են երեխայի քուն մտնելուն: Ի դեպ, բնագրում անգլերեն այս բառերի արտասանությունը հարմարեցված է նիդեռլանդերենին:

«Հոլանտական օրոր»-ը պատմում է երեք երեխաների մասին, որոնք, փայտե կոշիկի մեջ նստած, նավարկում են ու ձուկ որսում: Մեծարենցը թարգմանել է բանաստեղծության միայն առաջին հատվածը՝ ընթերցողին ներկայացնելով փոքրիկ ձկնորսներին և ծովի ու երկնքի գեղեցիկ պատկերը, բայց անտեսել է շարունակությունը՝ հավանաբար ոչ այնքան հոգեհարազատ համարելով այս օրորոցայինը:

Ֆիլդի երկրորդ բանաստեղծությունը՝ «Փոքրիկ կապույտ տղան», առաջին անգամ հրատարակվել է 1888 թ. Չիկագոյում լույս տեսնող “America” շաբաթական գրական հանդեսում: Այն պատմում է մի տղայի մահվան

¹ Տե՛ս **Շարուբյան Ալ.**, նշվ. աշխ., էջ 193:

² Տե՛ս «Ծաղիկ տղոց», 1907, 26 մայիսի, թիվ 39-40, էջ 20:

³ Տե՛ս նույն տեղում, 1907, 30 հունիսի, թիվ 49-50, էջ 80:

մասին և բնավ չի վերաբերում հեղինակի որդուն, որը վախճանվել է այս բանաստեղծության տպագրումից մի քանի տարի անց: Նման թեման, որն աչքի է ընկնում խորը զգացականությամբ, պարզապես ընդունված էր XIX դարի պոեզիայում: Ինչ վերաբերում է խորագրին, հեղինակի խոստովանությամբ այն ստեղծվել է սոսկ հանգավորման նպատակով: Բնագրային և թարգմանության համեմատությունը բացահայտում է մեծաբեկցյալ տարբերակի բավական հոգեհարազատ փոխանցումը, սակայն նկատելի են նաև թեթևակի անտեսումներ ու փոխակերպումներ. օրինակ՝ բնագրային “In the dust of that little chair”¹ («Այդ աթոռակի փոշիների մեջ») նախադասությունը բնավ թարգմանված չէ, քանի որ թարգմանիչը նպատակ է ունեցել փոխանցել բանաստեղծության տրամադրությունը և ոչ թե խորանալ գուցե ոչ այնքան կարևոր մանրամասների մեջ: Մյուս դիտարկումը կապված է փոքրիկ փոփոխության հետ, որը, սակայն, իր ոչ մեծ ծավալով հանդերձ, լիովին փոխանցում է մեկ այլ հանճարեղ բանաստեղծի՝ ըստ Պ. Դուրյանի՝ «երկնքի հիվանդությունից» տառապող Մեծաբեկցի հոգեվիճակը: Այդ դրվագը պատկերում է քնած երեխային, որը երագում լսում է իրեն ուղղված հրեշտակի հետևյալ երգը. “Oh! the years are many, the years are long/But the little toy friends are true”²: Իսկ ահա Միսաք Մեծաբեկցի լիովին հոգեհարազատ, բայց մի փոքր ավելի հուզական թարգմանությունը. «**Երկա ը, երկա ը տարիները, օ հ, շու տ անցան**,/Բայց բարեկամ պուպրիկները **դեռ կը մընան**»³: Նշենք, որ անգլերենից հայերեն թարգմանությունն իրականում հնչում է այսպես. «Օ՛հ, տարիները շատ են ու երկար/Բայց փոքրիկ խաղալիք ընկերներն են ճշմարիտ»: Ակնհայտ է, որ Մեծաբեկցն այս փոփոխությունը կատարել է բանաստեղծության տխուր տրամադրությունը խորացնելու և սեփական հոգեվիճակին համապատասխանեցնելու նպատակով. չէ՞ որ երիտասարդ Մեծաբեկցն արդեն դատապարտված էր:

Այսպիսով՝ Միսաք Մեծաբեկցի՝ անգլերենից կատարված թարգմանությունների և փոխադրությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արևմտահայ պոետը լիովին տիրապետել է անգլերենին և հիմնականում կատարել է հոգեհարազատ փոխանցումներ կամ, ինչպես ինքն է նշում, «հայացուցել» է, ասել է թե՛ հայացրել է անգլիագիր գրողների երկերը: Ինչ վերաբերում է տեղ-տեղ նկատված բացթողումներին կամ հավելումներին, ապա դրանք լեզվական փոխակերպումների ժամանակ բնական ու գրեթե անխուսափելի են. նկատված բացթողումները չեն խաթարում բնագրային իմաստը, իսկ մեծաբեկցյան հավելումները շեշտադրում են ընտրված երկերի հոգեբանական խորությունը, որը, կարծում ենք, եղել է երիտասարդ քերթողի հիմնական նպատակը: Թեմատիկ առումով ակնառուն այն է, որ բանաստեղ-

¹ <http://holyjoe.org/poetry/field4.htm>

² Նույն տեղում:

³ **Մեծաբեկց Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 311:

ծը ոչ միայն հայ ընթերցողին ծանոթացրել է անգլիագիր հեղինակների ոչ այնքան լայն ճանաչում ունեցող, բայց տպավորիչ երկերին, այլև լիովին բացահայտել է դրանց հոգեբանական ենթաշերտերն ու փոխանցել նաև սեփական ներաշխարհում փոթորկվող հույզերը:

Հայկանուշ Շարուրյան – Միսաք Մեծարենցը թարգմանիչ

Առաջին անգամ առանձին ուսումնասիրության նյութ է դարձել Միսաք Մեծարենցի գրական ժառանգության մի ուշագրավ ու արժեքավոր մասը, այն է՝ անգլո-ամերիկյան գրականությունից կատարված թարգմանությունները և փոխադրությունները: Փաստվել է, որ մեզ հասանելի նյութերի պատառիկներն անգամ վկայում են վաղամեռիկ բանաստեղծի՝ անգլերենի քաջիմացությունը, գրական բարձր ճաշակն ու հետաքրքրությունների շրջանակը և, ի վերջո, թարգմանական տեխնիկայի հմտություններին տիրապետելու ձիրքը: Ընդամենը 22 գարուններ ապրած «հիվանդ, հանճարեղ պատանուն» ամենից առաջ գրավել են անգլիագիր հեղինակների՝ հոգեբանական խորք ու գեղարվեստական առավել ազդեցիկ պատկերներ պարունակող երկերը. այն մի դեպքում Ռ. Քիփլինգի մարդեղացված կենդանական աշխարհն է կամ Օ. Ուայլդի փիլիսոփայական խոհը, մյուս դեպքում Ջ. Չոսերի և Թ. Փիքոքի սիրո մորմոքը կամ Յ. Ֆիլդի հոգեպարար օրոքոցայինները: Մեծարենց թարգմանիչն ինքնատիպ բացթողում-հավելադրումներով, երբեմն բառիմաստի պատճառաբանված մեղմացումներով կամ փոփոխություններով կարողացել է լիովին թափանցել իր ընտրած գրական ստեղծագործությունների հոգեբանական ենթաշերտերը և թիրախ լեզվին փոխանցել նաև սեփական ներաշխարհում փոթորկվող հույզերը:

Айкануш Шарурян – Мисак Мецаренц – переводчик

Ключевые слова – Мисак Мецаренц, переводы, англо-американская литература, проза, поэзия, Редьярд Киплинг, «Пими (История обезьяны)», Оскар Уайльд, Джеффри Чосер, Томас Лав Пикок, Юджин Филд

Впервые материалом для отдельного исследования стала одна из заслуживающих внимания ценных частей литературного наследия Мисака Мецаренца – переводы и переложения, сделанные из англо-американской литературы. Очевидно, что даже отрывки материалов, дошедшие до нас, свидетельствуют о хорошем знании английского, высоком литературном вкусе, широком круге интересов и, наконец, об отличном владении преждевременно усопшим поэтом навыками техники перевода. Прожившего всего 22 весны «больного гениального юношу» прежде всего привлекали произведения англоязычных авторов, пронизанные психологической глубиной и наиболее впечатляющими картинками: в одном случае это очеловеченный животный мир Р. Киплинга или философские размышления О. Уайльда, в другом – сокрушение о любви Т. Пикок или задушевные колыбельные Ю. Филда. Посредством своеобразных упущений-добавлений, иногда с помощью обоснованных смягчений или изменений слова Мецаренцу-переводчику удалось полностью проникнуть в психологические прослойки выбранных произведений и передать на языке перевода бушующие в собственном внутреннем мире эмоции.

Haykanush Sharuryan – *Misak Metsarents as a Translator*

Key words – *Misak Metsarents; translations; English-American literature; prose; poetry; Rudyard Kipling; “Pimi (A Story of a Monkey)”;* Oscar Wilde; *Geoffrey Chaucer; Thomas Love Peacock; Eugene Field*

For the first time a noticeable and valuable part of Misak Metsarents' literary heritage, that is, translations and adaptations taken from English-American literature became the subject of a separate study. It has been proved that even fragments of the materials available to us testify the prematurely deceased poet's good knowledge of English, high literary taste and range of interests and, finally, his ability to master translation skills. “The sick, gifted young man”, who only lived his 22 springs, was first of all fascinated by the works of English writers containing deep psychology and impressive artistic images: on one hand, it is the humanized animal world of R. Kipling or O. Wilde's philosophical mind, on the other hand, it is G. Chaucer's and T. Peacock's sharp pain of love or E. Field's soulful lullabies. As a translator, Metsarents managed to completely penetrate into the psychological sublayers of the literary works of his choice, to convey to the target language the emotions that were raging in his own inner world: he achieved this by making original omissions-additions, sometimes reasoned mitigations or changes.

Ներկայացվել է 03.05.2022

Գրախոսվել է 05.05.2022

Ընդունվել է տպագրության 24.06.2022

Հայկանուշ Շարուրյան – ԵՊՀ եվրոպական լեզուների և հաղորդակցության ֆակուլտետի թարգմանության տեսության և պրակտիկայի ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (hsharuryan@ysu.am)